

O‘zbekiston Respublikasi

Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi

SAMARQAND DAVLAT CHET TILLAR INSTITUTI

XORIJIY FILOLOGIYA

til • adabiyot • ta’lim

ilmiy–uslubiy jurnal

Samarqand

3(80)/ 2021

**Ministry of Higher and Secondary Special
Education of the Republic of Uzbekistan**

SAMARKAND STATE INSTITUTE OF FOREIGN LANGUAGES

FOREIGN PHILOLOGY

Language • Literature • Education

Scientific-methodology journal

Samarkand

TASHXIS VA UNING ZAMIRIDA YUZAGA KELADIGAN BADIY TIMSOLLAR TURKUMI

*Kayumov Nodir Nayimovich,
SamDU tayanch doktoranti*

Tayanch soʻzlar: tashxis, jonlantirish, badiiy sanʼat, timsol, tabiat, gʻazal, fors, mahorat.

Tashxis va jonlantirish sanʼati badiiy soʻz sanʼati namunalarining maʼnaviy sanʼatlar turkumiga kiradi. Tashxis va jonlantirish sanʼati badiiy asarning yanada qiziqarli, jozibali va voqelikni yaqqol koʻrsatishda xizmat qiladi. Tashxis adabiyotda jonlantirish maʼnosida, jonsiz va tabiat hodisalariga jon ato etib, turli xildagi hasharot va parrandalarni inson tilida gapirtirishdir. Shoir tashxis sanʼati bilan jonsiz va mavhum narsalarga jon bagʻishlab, ularni odam koʻrinishida namoyon etadi [1:103,].

Tashxis va jonlantirish sanʼatining oʻziga xosligi shundaki, bu sanʼat namunalarida jonsiz narsalar inson qarshisida odam shaklida gavdalaniriladi. Har bir oʻquvchi nazarida tasvirga bunaqa yondashish judayam qiziqarli va maroqli boʻlib, u jonlanib inson shaklida namoyon boʻlgan jonsiz narsalardan zavqlanadi va buning asl mohiyatini tushunishga harakat qiladi. Buning natijasida, ijodkor tasvirlayotgan jonsiz narsa insonga oʻxshab harakatlanadi, gapiradi va hokazo. Masalan, Hofiz Sheroziyning mashhur gʻazalidan olingan quyidagi baytda tabiat, lola va nargis guli koʻzga tashlanib, unda lola guli sogʻar, yaʼni qadah tutqazuvchi shaxs misolida va nargis guli mast inson shaklida namoyon boʻladi:

*Lola sogʻargiru nargis mastu bar mo
nomi fisq,*

*Dovari doram base, yo rab, kiro dovar
kunam?* [5:67,].

Bu baytda shoirning lirik qahramoni shaxsiyati gʻamga choʻkkan, dunyo ishlaridan hayratda qolgan inson sifatida namoyon boʻladi. Yaʼni u dunyo ishlarining adolatsizligidan, yaxshi insonlarning tuhmat va boʻhtonlarga duchor boʻlishi, adolat mezonini buzilganini nihoyatda yuksak did bilan bayon etadi. Baytda lola qadah

tutqazadi, nargis boʻlsa qadah olib may ichib, sarxush boʻladi. Mazkur baytda keltirilgan badiiy obrazlar oʻquvchi qalbiga tabiatda inson harakatlarini bajarishga qodir boʻlmagan narsalarni insondek harakat qildirib zavq va shavq beradi.

Fors-tojik shoirlari tashxis va jonlantirish sanʼatidan koʻproq sheʼrlarining mazmunli, dilga yaqin va notakror boʻlishi uchun foydalanishgan. Sharq mumtoz adabiyotida juda koʻp jonlantirilgan va maʼmul boʻlgan obrazlardan biri bu «gul» obrazidir. Gul obrazi koʻpincha insonga xos fazilatlarini qabul qilib, tarovati, goʻzalligi va lozarligidan maqtanadi, kiborlik va gʻurur sifatlarini oʻzida namoyish etadi.

Masalan, mashhur fors-tojik mumtoz shoiri Umar Xayyomning bir ruboyisida gul oʻzini maqtab, quyidagi sifatlarni bayon etadi:

*Gul guft, ki man Yusufi Misri
chamanam,*

Yoquti garonmoyai pur dar dahanam.

Guftam: Chu tu Yusufi, nishone binmoy,

Gufto ki: Ba xun gʻarq nigar pirahanam

[3:72,].

Bu ruboiyda gul shoir bilan munozara qilib, oʻzining mashhur sifatlarini tavsiflaydi. Ruboiyning birinchi misrasida tashxis va tashbih sanʼatlari bir radifda kelgan va gul oʻzini Yusuf alayhissalomga oʻxshatib, goʻzalligidan gʻururlanadi. Ikkinchi misrada gul goʻzalligini qimmatbaho yoqutga oʻxshatadi. Uchinchi misrada shoir gulga savol berib, agar Yusufga oʻxshasang, unda oʻxshash jihatingni koʻrsat deb izoh talab qiladi. Gul insonlarga xos soʻzlash sifatini oʻziga qabul qilib, oʻzining rangiga ishora etadi va taʼkidlaydiki, uning tanasini berkitgan kiyimi Yusufning birodarlari tomonidan otasi Yaqubga koʻrsatgan qon bilan boʻyalgan qizil libosdan namunadir. Toʻrtinchi misrada shoir tashxis va talmih

badiiy san'atlarini birgalikda keltirib, ruboiy mazmunini boyitgan. Aytib o'tish joyizki, mazkur ruboiyda tashxis san'ati badiiy ifodalashning asosiy mezoni sifatida xizmat qilib, tashbih va talmih san'atlari bu san'at turining yaxshiroq ifoda etilishiga ma'lum darajada xizmat qilgan.

Tashxis va jonlantirish san'atining o'ziga xos xususiyatlaridan biri bu inson qo'li bilan yaratilgan jonsiz moddiy jism va buyumlarni jonlantirishdan iboratdir. Mumtoz adabiyotda mavjud bunday badiiy obrazlar qatoriga qadah, shamshir, qalam va boshqa jonsiz narsalarni misol tariqasida keltirishimiz mumkin. She'riyatda ba'zan bu jonsiz jismlar jonlanib, insonlarga xos xarakter va xususiyatlarga ega bo'ladilar. Asadiy To'siyning quyidagi ruboiysini bunga misol tariqasida keltirishimiz mumkin:

So'roxi ba go'shi qadah burda sar,

Bad-o' rozi sarbasta gufti magar.

Nadonam, chi gufti, chi ando'xti,

Ki guftiyu az dida xun rexti [1:103,].

Mazkur ruboiyda ko'zachaning og'zi qadahning labiga insondek labini qo'yib, kechinmalarini bayon etadi. Ko'zacha qadahning qulog'iga o'zining dardu alamini, sirlarini aytib, yig'layotgan inson qiyofasida namoyon bo'ladi va didalaridan ko'z yoshi o'rniga qon tomchilaydi. Bu ruboiyda shoir oddiygina shishadan qadahga sharobning quyilishini yuqori mahorat bilan, ularga jon ato etib, ruboiyning badiiy mazmunini yuksaltirishda foydalanadi.

Yuqorida ta'kidlaganimizdek, tashxis va jonlantirish san'ati orqali inson ko'ziga ko'rinadigan tabiatning umumiy jismlari, shaxs tafakkurida sayqallanib, jonlantirilgan holatda o'quvchiga havola etiladi va ular o'zlarining odamlarga xos xususiyatlari bilan namoyon bo'ladi. Tabiatning jonsiz jismlari jonlantirilgan holda, insonga xos xususiyat va xislatlarga ega tarzda namoyon bo'ladi va o'zlarining harakatlari orqali atrof muhitga ta'sir o'tkazib, uning rivojiga yoki inqiroziga sabab bo'ladi.

Mumtoz adabiyotda jonlantirilib, badiiy obrazlar sifatida qo'llanilgan, ko'zga ko'rinmaydigan va faqatgina tasavvur qila oladigan mavhum narsalar aql, bilim, so'z, yaxshilik va yomonlik, yolg'on, rostgo'ylik,

muhabbat va boshqalarni misol tariqasida keltirishimiz mumkin. Shoirning kasbiy mahorati natijasida, quyida zikr etilgan mavhum jismlar jonlantirilib, insonga xos xususiyatlarni qabul qilgan holda namoyon bo'ladi. Masalan:

Do'sh devona shudam, ishq maro didu biguft:

Omadam man na'ra mazan, joma madar hej mago'.

Guftam: Ey ishq man az chizi digar metarsam,

Guft: On chizi digar nest, hej mago'.

Man ba go'shi tu suxanhoi na on xoham guft,

Sar bijunbondu bale juz, ki ba sar hej mago'.

Guftam in ro'z sarishta ajab ast yo bashar,

Guft in g'ayri basharastu, hej mago' [2:115,].

Buyuk mutasavvif shoir Mavlono Jaloliddin Balxiyning ushbu baytlarida ikki qahramon: ishq va shoirning o'zaro munosabatlari ko'zga tashlanadi. Shoir jonlantirish san'ati imkoniyatlari bilan bog'lagan holda, adabiyotning asosiy mavzularidan bo'lgan ishq obrazini jonlantirib, u bilan suhbat quradi va unga o'zining qalbidagi kechinmalarini oshkor aylab, ishqga xos xususiyatlarni ishqning o'zidan so'raydi. Bu g'azalda ishq va oshiq o'zaro savol-javob qiladilar. Oshiq ishq bilan kechgan mukolamani tashxis va jonlantirish san'ati asosida sahnalashtiradi. Insoniyatning oliy tuyg'usi muhabbat bu g'azalda insonga xos xarakterga sohib bo'lib, oshiqning oldiga keladi va unga «Men sening oldingga keldim, endi devonalikni bas qil, jomalaringni yirtib o'zingni har kuyga solma deb murojaat qiladi». Oshiq bu savollarga javoban boshqa narsadan qo'rqishini izhor etadi. Ishq yana tilga kirib, ta'kidlaydiki, «Ishqdan bo'lak boshqa narsa yo'qdir. Olam ishq asosida yaratilganini va unda faqat ishq mavjudligini», ta'kidlaydi. Mukolama yana davom ettirilib, ishq oshiqning savollariga javob beradi, javob berish jarayonida insondek bosh silkitib, oshiq so'zlarini tasdiqlaydi. Shuni aytish lozimki, tasavvufiy mazmundagi mazkur g'azalda asosiy mavzu

ishq va muhabbatning buyukligidir. Bu g'azalda tashxis san'atidan tashqari savol-javob, tazod va boshqa badiiy san'at turlari ham qo'llanilgan.

Tashxis va jonlantirish san'ati X-XI asr shoirlari ijodiyotida ham ko'p uchraydi. Mazkur davr shoirlari ijodiyotida tashxis va jonlantirish san'ati, asosan, tabiat manzaralarini tasvirlash jarayonida foydalaniladi. Farruxiy Siistoni o'zining bir qator g'azal va she'rlarida tabiat manzaralari va unda yuz beradigan hodisalarni tasvirlash jarayonida tashxis va jonlantirish san'atining badiiy imkoniyatlaridan samarali foydalangan. Shoir kuz faslining kelishini, tabiatdagi mavjudotlarni sovuq urgan va qarigan inson qiyofasida gavdalandirishni jonlantirish san'ati vositasida mohirlik bilan bayon etadi. Mazkur she'rda shoir oddiy tabiat hodisasi, fasllar almashuv jarayonini tasvirlaydi. She'rda kuz o'zining lashkarlari bilan bostirib kelib, tabiatdagi mavjudotlar va unsurlarni zir qaqshatadi, kuzning qahrli hujumidan zulol suv dag'-dag' titrab qaltiraydi va kuz tabiatda hukmronlikni qo'lga oladi:

*To xazon toxtan ovarad so'i bodi
shamol,*

*Hamchu sarmozada bo larza gasht obi
zulol.*

*Bod bar bog' hame arza kunad zarri
iyor,*

*Abr bar ko'h hame to'da kunad simi
halol.*

*Har zamon bog' ba zarrob furo'
sho'yad ro'y,*

*Har zamon ko'h ba simob furo' sho'yad
yol* [4:97,].

Yuqorida keltirilgan fikrlardan xulosa qilish mumkinki, tashxis va jonlantirish san'ati badiiy adabiyotning go'zal va betakror san'atlaridan hisoblanib, adabiy durdona va timsollarning yaratilishida beqiyos ahamiyatga sohibdir. Ijodkorlarning tabiat va uning betakror manzaralari haqidagi she'rlarida tashxis va jonlantirish san'atidan faol foydalanilgan. Xususan, turli yovvoyi hayvonlar, qushlar, mevalar, mavhum jismlar, tabiat manzaralarini tasvirlashda jonlantirish va tashxis san'atining o'rni kattadir. Umuman olganda, tashxis va jonlantirish san'ati dunyo xalqlari, mumtoz va yangi adabiyotning poetikasida eng ko'p murojiat etiladigan badiiy san'atlardan biridir.

Adabiyotlar ro'yxati

1. T. Zehni. San'ati suxan. – Dushanbe: Donish, - sah 103.
2. Jaloliddin Balxi. Devoni Kabir. Jildi 2. – Dushanbe: Adib, 1993.- sah. 115.
3. Umari Xayyom. Ruboiyot. – Dushanbe: Donish, 1983.- 72.bet.
4. Sabaqi Ro'daki. –Dushanbe: –Irfon,1984. -97 bet.
5. Hofizi Sherozi. Kulliyot (murattib va muallifi sarsuxan J.Shanbezoda). – Dushanbe: Irfon, 1982.- 67.bet.
6. Hodizoda R., Shukurov M., Abdujabborov T. Farhangi istilohoti adabiyotshinosi. – Dushanbe: Irfon, soli 1966.
7. Homidiy H., Abdullaeva SH., Ibrohimova S. Adabiyotshunoslik terminlari lug'ati. – Toshkent: "O'qituvchi", 1970.
8. Huseynzoda F. Tamsil va tavsif. – Dushanbe: 1996.

Kayumov N. The personification and the series of artistic emblems that underlie it. The art of animation and personification has a unique place in the creation of beautiful images and artistic symbols in the masterpieces of classical literature of the East. The personification serves to make the work of art interesting, engaging, and accurately depicting reality. Personification is used in the literature in the sense of animation, animation of inanimate and natural phenomena, their manifestation in human form, the expression of various beings in human language. As a result, inanimate and abstract things come to life and acquire human qualities and attributes.

In particular, various wild animals, birds, fruits, abstract objects, natural landscapes are enlivened by the personification and create a beautiful and unique landscape. This article describes

the poetic features of the personification and animation and the series of artistic symbols that form the basis of it with concrete evidence based on the works of Persian-Tajik classical poets.

Каюмов Н. Цикл художественных символов, формирующихся на основе приема олицетворения-таихис. Литературный приём «таихис» («олицетворение») занимает особое место в ряду образов художественных символов классической литературы Востока. Этот литературный приём является оживление неодушевленным предметом и природными явлениями, наделение их человеческими качествами.